

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ (БЛАГОВІЩЕННЯ, ЗДВИЖЕННЯ ТА ПОКРОВА) У ЗЕМЛЕРОБСТВІ ЖИТЕЛІВ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'81:39

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).187–192

Пlechko A. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття відображає результати лінгвістичного дослідження автором сучасного стану звичаєво-обрядової культури Середнього Полісся у календарних святах – Благовіщенні, Здвиженні та Покрові. На основі експедиційних матеріалів, зібраних в одному з архаїчних регіонів Славії – Поліссі, здійснено системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; визначено основні мотиви, що вплинули на формування культурних текстів середньополіських уявлень відповідної тематики. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом опитування респондентів.

У середньополіській традиції Благовіщення пов'язане з віруванням про Господнє благословіння землі на майбутній урожай, Здвиження – зі «здвиженням», «закриттям» землі на зиму, сезонними змінами у житті змії та вужів, Покрова – із переходом до зими, тому до Покрови завершувалися основні сільськогосподарські роботи в садах та на полях. У розвідці виокремлено низку заборон, пов'язаних із календарними датами в житті поліщуків: до Благовіщення заборонено працювати на полі, виконувати певні дії із землею; на Здвиження заборонено ходити до лісу, працювати на городі, виконувати будь-яку роботу. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків виявлено низку мотивів, пов'язаних із землею, як-от: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровою*. Встановлено, що календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоча і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, поєднання сучасних підходів з усталеними традиціями сільського господарства. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: календарно-побутова обрядовість, середньополіські вірування, Благовіщення, Здвиження, Покрова, мотиви.

Постановка проблеми. В аграрній діяльності наших пращурів календарно-побутова обрядовість займала та продовжує займати далеко не останнє місце. Спробуємо дослідити символіку та значення окремих аграрних обрядодій, пов'язаних із трьома особливими календарними датами: Благовіщенням, Здвиженням та Покровою в середньополіських говірках.

Аналіз досліджень. Народний календар та пов'язана з ним обрядовість часто стають об'єктом дослідження науковців. Етнограф Воропай О. видає нарис народно-календарних звичаїв українського народу [Воропай 1958]. Ю. Пуківський досліджував обрядово-звичаєвий супровід відзначення свята Благовіщення на території Волині та локальну специфіку Великодньої обрядовості українців у Східній Бойківщині [Пуківський 2015, Пуківський 2010]. Дослідниця Н. Стішова приділила увагу звичаєво-обрядовій культурі Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу, а М. Тиводар – циклу весняних скотарських свят, обрядам та віруванням населення Українських Карпат [Стішова 2011, с. 305–313; Тиводар 1990]. Об'єктом вивчення науковців ставали аграрні та хліборобські мотиви в календарній обрядовості як поліщуків, так і українців загалом [Кутельмах 1995; Конопка 2015]. Символіку обрядодій, пов'язаних із народним календарем, вивчали й представники закордонних лінгвістичних шкіл, зокрема Московська етнолінг-

вістична школа. Так, Т. Агапкіна проаналізувала міфопоетичні основи слов'янського народного календаря, зокрема весняно-літній цикл та весняну обрядовість Полісся, обрядовість та символіку свята Покрови [СДЭС 2009, с. 127–128]. Поліський народний календар був об'єктом уваги С. Толстої, обрядовість Благовіщення описала М. Толстая, Здвиження (Воздвижение) – Г. Кабакова в етнолінгвістичному словнику «Славянские древности» [Толстая 2005; СДЭС 1995, с. 182–188; с. 400–402]. Етносимволіку свят Благовіщення, Здвиження, Покрови в українській народній культурі систематизував та описав В. Жайворонок [Жайворонок 2006, с. 40–41; с. 241–242; с. 463].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати та систематизувати сучасний стан побутування календарно-побутової обрядовості в землеробстві жителів Середнього Полісся. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати та узагальнити матеріали сучасних досліджень про обрядово-звичаєвий супровід відзначення календарних дат Благовіщення, Здвиження та Покрови; здійснити системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; з'ясувати регіональну специфіку землеробських традицій на основі аналізу цілісного культурного тексту; визначити основні мотиви, які формують культурні тексти середньо-

поліських уявлень про календарно-побутову обрядовість, пов'язану зі святами Благовіщенням, Здвиженням та Покровою.

Методи та методика дослідження. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом шляхом опитування респондентів. Основу джерельної бази нашої розвідки становлять польові матеріали, зібрані в 55 населених пунктах Житомирщини, північних частин Київщини та Рівненщини.

Виклад основного матеріалу. Особливістю календарно-побутової обрядовості є поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань. У селі осінь не обходиться без відзначення Покрови, а весна – без Благовіщення у поєднанні з аграрними звичаями та обрядами. За поглядами дослідника К. Кутельмаха, хліборобський характер основних занять поліщуків наклав чіткий відбиток на звичаї та обряди, елементи яких ми можемо спостерігати і сьогодні [Кутельмах 1995, с.191]. Аграрні мотиви досягають свого апогею у весняно-літньо-осінній період та поступово згасають (хоча і не згасають повністю) в зимовий період.

Важливою весняною точкою відліку у народному календарі поліщуків є Благовіщення. Із цим святом пов'язане повір'я, що саме з цього дня Господь благословляє землю на майбутній урожай, подібне вірування зустрічаємо в середньополіській традиції: *Господ' благословіў Благов'єшчен':а і ўс'у зéмл'у благословіў* (Гш); *до Благов'ішчен':а, нок'і Господ' зéмл'у не благословіў, то не мона земл'і чéп'нат'* (Мкл). Тому до Благовіщення «земля спить» – 10 н.п. і турбувати її не можна – 53 н.п., у середньополіській говірці фіксуємо: *до Благов'єшчен':а земл'а сп'ят'* (Прж, Рсн, Хрс, Кхр); *бо земл'а одиха́йе* (РБ); *Благов'ішчен':а трéба дожд'атис', тод'і земл'а просип'а́йеца* (Обл); *коліс' на Благов'єшчен':а бул'о х'олодно* (Млн); *до Благов'ішчен':а ми стар'а́йе мса земл'і не о́рат', не ч'іп'ат', н'іби сп'ят' земл'а, одиха́йе до Благов'ішчен':а* (Брст); *до Благов'єшчен':а бор'он' Б'о́же земл'і чéп'ат'* (Лтк). Поліщуки уточнювали, що турбувати землю вважалось гріхом: *це ж гр'єшн'о* (Птп); *до Благов'єшчен':а не чéп'а́йт земл'є, гр'єх, не вор'ушат'* (ЧВ). Ймовірно така дата в дохристиянські часи стосувалась дня весняного рівнодення, а з прийняттям християнства підпорядковувалась Благовіщенню. І в такому вигляді вірування дійшли до сьогодні. Поодинокі поліщуки називають й інше свято: *до Марк'о Кл'учника, тої йак зéмл'у одмик'а́йе ў б'єрезн'і, до н'ого не мона зéмл'у не вор'уш'ят', не ч'іп'ат'* (Рдн, Брв) або відзначають цілий тиждень, у який не можна працювати на городі, у полі: *в'ід П'аск'і до Провод'іў* (Рсн, Срн, Крч). У цих віруваннях важливе місце відведено заборонам на певні види робіт: городити, лагодити паркан, копати землю, працювати в городі: *до Благов'єшчен':а коліс' й'а́мк'і не коп'али, земл'є не вор'ушили, не с'є́йали* (Вшв); *ўзімку екскав'атор коп'аў зéмл'у до Благов'ішчен':а, да коўш'ем ту зéмл'у, а там пр'а́мо цеп вуж'оу, гад'ўк – страх'от':е* (ЧВ). Порушення

заборон призводило до засухи: *у нас т'о́же ка́жут': «Йак доўго нема́ дошч'у, то це ўже хтос' город'іў у Благов'ішчен':а»* (Стр).

Водночас респонденти уточнювали, що саме від цієї календарної дати – Благовіщення можна було починати польові роботи: *Поч'інал'і роб'іт' на земл'є з Благов'єшчен':а* (Чрв); *п'осл'є почіна́ли* (Чпв, Дбв); *до Благов'єшчен':а з'емл'у не ч'іп'ал'і, п'осл'є Благов'єшчен':а нач'інал'і п'ораца́ ко́ло земл'і* (Мшв).

Назва Благовіщення представлена в середньополіських говірках фонетичними варіантами лексеми: *Благов'єшчен':а* (Прж-Блк, Бвс-ЧВ, Мдв, Лзн-Дбв, Млн-Крч, Кхр-Яцк, Дрзд) – 26 н.п., *Благов'єшчен':а* (Вст-Чрв, Кшн-Уст, Клш, Рсн, Брв) – 18 н.п., *Благов'ішчен':а* (Стр, Мкл, Срл, Обл, Птв, Ржн, Лпк-Чдл, Глн) – 11 н.п., *Благов'єшчен':е* (Тхр) або уточнюють датою *с'оме кв'ітн'а* (Птп, Рсн, Хрс-Мжр, Птв), *дв'а́цат' п'іа́те б'єрезн'а* (Мдв). Назви заборон земельних робіт у Середньому Поліссі представлені дієсловами: *н'є роб'і́л'і* (Ігн, Тхр); *не роб'і́ли* (Клш); *не ч'іп'ал'і* (Вст, РБ, Япл); *не коп'а́йемо* (Ігн, Яцк); *не город'і́т* (Ігн); *не город'і́т'* (Пш, Слц, Япл); *н'є м'она город'і́т* (Срк); *не м'она город'і́т'* (Стр, Мйс); *не сад'і́ли* (РБ, Яцк); *не трив'о́жили* (Ржн); словосполученнями: *пл'ота не город'і́л'і* (Вст, Прг); *не ст'авили пл'ота* (Кшн, Клш, РдУ, Яцк); *пл'ота не м'она ст'ав'і́т'* (Бвс, Рдн, Мрн, Дтк, Лпк, Дрзд); *пл'ота не м'она город'і́т'* (Крч); *не роб'і́л'і на з'емл'є* (Тх, Рдв); *не ч'іп'али зéмл'у* (Стр, Мшв); *зе^мл'є не м'она бул'о чéп'ат'* (Хрс); *не вор'ош'і́л'і зéмл'у* (Кшн, Вшв); *не вор'ошат' зе^мл'і* (Рдв); *не пор'от' зéмл'у* (Мкл); *колк'а бой'а́лис'а пост'ав'ит'* (Срд); *ст'о́ўпчик'і не зак'опували* (Лзн, Слц); *не зак'опу́ї стоўпцо́ў* (РБ, Дтк); *й'а́мк'і не коп'али* (Вшв); *нел'з'а ў гор'од'і́т'і* (Кхр); *не п'оралис' із зе^мл'є́йу* (Чдл); *зе^мл'і не тр'огат'* (Глн). Вірування респондентів представлені й повними реченнями: *до Благов'єшчен':а. упас'і Бог стр'ойку почіна́т', о́рат' чи заб'ора почіна́т'* (Жрб); *н'є трéба бул'о йей'є [землі] чéп'ат'* (Пшн); *н'є пор'і зéмл'у до Благов'єшчен':а* (Чбн); *не м'она н'іч'ого роб'і́т', не город'і́т', н'і коп'ат'* (Уст, Птв); *зе^мл'і не чéп'ат' до Благов'єшчен':а, пл'ота не м'она стр'ойі́т' од П'аск'і до Пров'од', не м'она д'а́же на м'огилках хрест'і ст'ав'ит'* (Рсн); *н'іч'ого не м'она бул'о роб'і́т' з земл'є́йу* (Мйс); *не роб'л'ат' н'іч'ого взагал'і на гор'од'і́, йакшо́ пол'от' – то без са́пк'і рука́м'і* (Срн). Заборони стосувалися багатьох предметів побуту, окрім розсади: *на Благов'єшчен':а с'є́ят рос'а́ду, шоб віросла і виса́джуват' у в'ідк'р'іт'ій ґрунт* (Хрс); *то́к'і розса́ду кап'у́сти с'є́йут за ден' до Благов'ішчен':а на зол'і, шо коліс' і́м'а́т':е пр'али* (Брст). Специфікою сучасних середньополіських вірувань є порівняння обрядодій Благовіщення із традиціями півдня України: *на п'і́удн'і Укр'а́їни іна́кше* (Жрб); *там на Вкр'а́їн'є вони́ не жедут', а ми і́ заре не коп'а́йемо* (Ігн); *але т'ийе т'є́пл'ше край'а́ тож роб'л'ат' усе* (Бвс); *там ста́йе ра́н'ше ве^сн'а́ і вони́ с'і́йут і о́рут* (ЧВ); *а п'і́уден' н'іко́ли не жде* Благов'ішчен':а (Клш); *на Укр'а́їн'є не діў'а́ца на Благов'єшчен':а, бо там тепл'і́на, а ми ждем, дотр'имувалис'* (Хрс); *а по п'і́уденн'их област'а́х не*

ждут, це ми ждемо Благов'ішчен':а (Обл).

Мотивували заборону працювати на землі за сухою, відсутністю дощів, а отже неврожаєм, це підтверджують результати нашого опитування: *не можна роб'їт', бо засу́ха бу́де, хвороби́ бу́дут' приходіт', рост'ї н'ї́чого не бу́де* (Вст); *була́ засу́ха, то роз'їбра́ли плóта, сказали, шо це че́рез вас засу́ха* (Жрб); *бо йак засу́ха, то віт'агнут' плóта* (Клш). Порушників цих неписаних законів чекало покарання односельчан (знімали плота, колоди, стовби): *ходіли та роск'їдал'ї плóти, шоб вікликати дошч* (Пш); *до Благов'ішчен':а, кол'їс' закопа́ють пал'а, то мужчіни іду́т та вив'єрта́ють їїх* (Птп); *хто начне́ городі́т', то розгороб'ю́ють'* (Чпв); *а хто поста́виў плóта, то йак засу́ха прійде́ – вівернул' то́го плóта, бо загороді́ў дошч* (Блк); *зн'їма́ють' плóта* (Уст, РжВ, Кхр); *йак загороді́ў до Прово́д од Вели́кодн'а, то вик'їдали́ то́го плóта і стоўбі, бо посу́ха* (ЧВ); *вик'їдали́ і розбира́ли плóта, йак засу́ха* (Срд); *йак була́ су́ша, то викопували́ стоўпчик'ї тому́, хто закопа́ў до с'в'ата* (Лзн); *стоўпні вит'а́зували* (Слц); *тре́ба його́ або посапа́т' плóта, або стоўпні подн'а́т', або плóта розб'їрат, йак засу́ха* (Мйс); *йак засу́ха, то були́ так'ї бабі, шо вик'їдали́ тїї плóти, розберу́т їїх* (Срн); *зн'їмали́ л'етом, йакшо́ засу́ха, то́го плóта* (Дтк); *тепе́р розк'їда́ють' плóта, йак засу́ха* (Лпк, Брст); *ламáли плóта, йакшо́ поста́виў ра́н'ше* (Глн).

Поливання водою: *ход'їл'ї пол'їва́т' кро́сна, йакшо́ була́ засу́ха* (Пш); *йак поста́в'їли да засу́ха, то зн'їма́ють' плóта, вит'ага́ють' колк'ї да л'у́т туді́ во́ду* (Кшн); *їедно́го стоўпа́ тре́ба подкopáт' і во́ди подл'а́т', шоб п'їшо́ў дошч* (Мдв); *ходіли розб'їра́ли плóта, у стоўб'їк'ї залива́ли во́ду і ста́вили плóта назáд* (Рдн, РдУ).

Використання води та священого маку: *йак хто загороді́ў, то страи́на су́ша, іду́т' і викопу́ють' у н'о́го т'ї ка́дж'ї, шоб пошо́ў дошч або сїплат' мак у де́вят' крини́ц'* (Мкл); *на колк'ї сїпали́ св'аче́ний мак* (Срд).

У середньополіських віруваннях про Благовіщення можемо виокремити мотив пробудження землі.

Інформанти звертають увагу, що в сучасній традиції поліщуки поступово відмовляються від дотримання заборони садити город у цю календарну дату: *а за́ре на Благов'ішч'ен':е карто́пл'у са́д'ат* (Тх); *тепе́р не г'лад'а́т'* (Рдв); *а де́хто не чека́є за́ре* (ЧВ); *до Благов'ішч'ен':а не робі́ли, а за́ре роб'їа́т' на земл'е́* (Клш); *але за́ре не дотриму́ють'а* (Обл, Птв, Млн); *тепе́р не слуха́ють', за́ре не поз'їра́ють'* (Глн, Дрзд).

Календарна обрядовість осіннього циклу має чи не найбільшу кількість церковних свят, які наклали свій відбиток на звичаєво-обрядову культуру та традиції українців: Головосік, Різдво Богородиці, Здвиження (Чесний хрест), Покрова, Дмитра, Михайла, Пилипівка та ін. У загальнослов'янських народних віруваннях свято Здвиження пов'язували із «здвиженням», закриттям землі на зиму, сезонною зміною (на зміну теплу – літу приходиться холод – зима), «здвиженням» гадів: змії, вужів, які збира-

ються в одному місці і ховаються на зиму під землею. Здвиження сприймалось слов'янами як межа, закінчення сільськогосподарської діяльності в саду, у полі. В українській традиції існувало повір'я, що в день Здвиження не слід починати будь-яку справу, бо вона закінчиться невдачею.

Розглянемо середньополіські вірування про свято Здвиження. Назва цього свята в середньополіській традиції представлена лексемою: *Здв'їжен':а* (Вст, Гш, Ігн-Птп, Чбн, Чрв, Блк, Прг, Рдв, Уст, Хрс, Срн, Яцк, Дрзд) – 16 н.п. та її фонетичними варіантами *Здв'їжен':а* (Стр, Прж, Срд, Мжр, Дбв, Птв, Ржн, Кхр, Мрн, Дтк, Брст) – 11 н.п.; *Здв'їжен':е* (Крс, Прж, Вшв); словосполученням *с'вато Животвор'аи́чого Хреста́* (Мдв); *Чесний хрест* (Крч, Яцк).

Це свято поліщуки пов'язували з такими віруваннями:

Здвиження землі (6 н.п.): *земл'а́ здв'їга́йеца* (Жрб); *земл'а́ зсува́йеца* (Жрб); *це Госпо́д' здв'їга́є зе́млу* (Птп); *зе^мл'а́ закрі́йеца* (Мкл, Слц); *закрива́йеца на зи́му* (Хрс).

Скупчення вужів, гадюк в одному місці (49 н.п.): *вуж'ї зб'їра́ють у во́рох, бо зе́мл'а́ бу́де пр'їйма́т' їїх до се́бе* (Вст); *вуж'ї, гад'у́к'ї в но́ри зала́з'ат', гад':е́ назб'їру́йеца і земл'а́ їїх у свої́е ло́но прийма́є, вона́ здв'їга́йеца* (Жрб); *зб'їра́ють ку́пам'ї* (Ігн, Пш, Птп, Срк); *вуже́, гад'у́к'ї випо́за́ють' в кол'цо́, ус'е схо́д'аца укун'е* (Крс); *вуже́ са́ме здв'їга́ють ус'е* (Птп); *у то́ї д'ен' зб'їра́ють вони́ до ку́ч'ї, хава́ють на зи́му* (Тх); *у ку́ч'ї зб'їра́ють* (Чбн); *усе́ га́дство зб'їра́йеца, готу́йеца в зе́мл'у вхо́д'ит'* (Чрв, РБ, Дтк, Лпк); *це їїх ден' на Здв'їжен':а, вони́ збира́ють* (Прж); *ус'ї га́ди ухо́д'ат' на зи́му ў сп'ла́чку* (Чпв); *вс'а по́ган' тод'е́ зб'єра́йеца, шоб ул'їзи́т' ў зе́мл'у* (Блк, Брв, Глн); *по́ган', га́ди клубо́чаца і іду́т' ў зе́мл'у* (Кшн); *зб'їра́ють тї́йе на Здв'їжен':а да бу́дут' ухо́дит' в зе́мл'у, хава́ють* (Прг); *бага́то га́дост'ї ў ку́ч'ї, вороха́м'ї л'єжа́т по л'єсу* (Уст); *вужо́ў і гад'у́ч':а у л'єс'е* (Бвс, Лтк); *вуж'ї, гад'у́к'ї зб'їра́ють в клубк'ї, пра́мо цеп' їїх і хава́ють ў зе́мл'у* (ЧВ); *ў ку́бла зб'їра́ють гад'у́к'ї* (Клш, Слц); *по́ган' сходи́ца ў клубк'ї до swéїї зимі́* (Мдв); *ус'а́ка га́дост' зб'їра́йеца разо́м ў ку́пи, вила́зит' із земл'е́ і хава́йеца ў зе́мл'у* (Рсн, Млн); *ў це́ї ден' вони́ (вуже́ і гад'у́к'ї) зала́з'ат' ў зе́мл'у* (Срд, Обл); *гад' злі́зица в ку́чу, зб'їра́йеца і ў свої́ї но́ри іде* (Лзн, Кхр); *гад'у́к'ї ус'е хава́ють у но́ри* (Хрс, Япл); *гад'у́ке, вуже́ – ус'а ца́га га́дост' сходи́ца в одне́ м'їсце* (Мжр, Ржн); *ўсе́ї гад' здв'їгу́йеца у йа́ми* (Вшв, Птв); *вуже́, гад'у́к'ї соб'ї шука́ють' приста́нища* (Дбв); *зла́з'аца ў ку́бла* (Мйс, Рдн); *здви́г іде ў ку́бла, ў но́ри зб'їра́ють, вужо́ў по́ўно, тре́ба ї́м всти́гнути п'їтї ў зе́мл'у* (Срн); *то їїх оста́н':її ден' зб'їра́ють ў ку́бла (ку́пи)* (Яцк, Чдл); *вуже́, гад'у́к'ї клубка́м'ї зб'їра́ють, бо вони́ в зе́мл'у іду́т* (Дрзд).

Відбувається суд над вужами та зміями: судний ден' їїхн'її (Срк); *це їїхн'її ден', в них те́ж їе свої́а їйєра́р'їа. Їїхн'її ца́р пита́є: «Шо ти на зе^мл'ї робі́ў чи н'ї́кого не ку́са́ў?»*. *А йак запо́д'їя́ў кому́с' шкóду, на́в'їт' дит'а́ зл'акáў вуж у ха́т'ї,*

то виходиш назад на поверхню і повинен бути знищений: чи машина переїде чи замёрзне (Срд). Подібне повір'я побутує в західноукраїнських віруваннях [СДЭС 1995, с. 400].

Заборони: ходити до лісу: то на Здв'іжен':а н'ел'з'а ходит' у л'ес (Вст, Крс, Пщ, Птп, Кхр); у л'ес н'е мо́на ход'ит (Чбн, Кшн, Рсн, РБ) у л'ес не мо́жна (Рдв, Бвс, Мкл, Срд, Мжр, Мрн, Лпк, Брст, Чдл); борон' Бóже у л'ес (Срн); працювати на городі, у полі: на Здв'іжен':а не копа́л'и зе́мл'е, не воруш'і́л'и, бо це вели́ке с'ва́то (Блк, Кшн), мотивуючи: пошла́ се́стра́ на Здв'іж'ен':а мо́рку копа́т в го́род та порну́ла ву́жбу́ во́рох. Страхо́т':е (Уст); будь-яку роботу виконувати: н'ічо́го не робі́т' (Мрн). Зрідка пояснювали заборони: бо хто по́йде по гри́бі у це́й де́н', то шче і по́ган' принесе (Кшн); пошла́ ж'і́нка на Здв'іжен':а у л'ес, набра́ла га́рних гр'ібо́у да пр'і́н'есла́, поста́в'іла до́ма, в ха́т'і, а вони́ повіла́з'і́л'и ус'е ву́жам'і (Рдв).

Поодинокі фіксували поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань: *восен'і не мо́на в л'іс ході́т', бо га́д':е зб'іра́йце́ у йа́ми, то Здві́жен':а Бо́жого Хр'еста́* (Стр); *це ж не га́д'у́че с'ва́то, це с'ва́то Жи́во́твор'а́шче́го Хреста́* (Мдв).

У середньополіських віруваннях про Здвиження виокремимо мотив *здвиження землі*.

Свято Покрови в народній традиції українців відіграє важливу роль. Його пов'язують із Покровом Пресвятої Діви Марії, Покровою – покровителькою шлюбів, українського козацтва тощо. У календарно-обрядовій традиції це свято знаменувало перехід до зими, тому до Покрови слід було завершити основні польові роботи.

Проаналізуємо середньополіські уявлення про Покрову. Назва свята представлена в середньополіських говірках іменником *Покро́ва* (Гш, Жрб, Птп, Срк, Тх, Чрв, Стр, Чпв, Блк, Уст, Бвс, Клш, Рсн, Лзн, РБ, Обл, Птв, Мйс, Рдн, РдУ, Срн, Крч, Кхр, Мшв, Яцк, Лпк, Брст, Япл, Чдл) – 29 н.п. На жаль, значна частина інформантів дають негативну відповідь щодо обрядодій, пов'язаних із Покровою (Вст, Ігн-Пщ, Чбн, Прж, Кшн-Рдв, Лтк, Клш, Мдв, Мкл, Срд, Слц-ДБВ, Млн, Ржн, Мрн, Дтк, Брв-) – 26 н.п., що вказує на поступову втрату традицій. Поліщуки дотримуються вірувань про те, що до Покрови слід завершувати польові роботи: *до Покро́ви ста́ра́йцу́ убра́т' і бур'акі́, і ўсе* (Птп); *до Покро́ви зас'ева́ли жи́то і ха́ту прибра́т', і го́род – усе до Покро́ви* (Бвс); *до Покро́ви шоб усе ўбра́т'* (Клш, Мдв); *до Покро́ви шоб у тебе ўсе бу́ло закла́дене,*

зроблене (Лзн); *до Покро́ви шоб карто́пл'і і го́род поўб'іра́ни́* (Мшв); мотивуючи це тим, що: *Покро́ва покрі́йе йак не л'істо́м, то сн'его́м. То ста́ра́ліс'а прибра́т'* (Гш, Жрб); *покрі́йе чи лі́ст'ам чи сн'іго́м* (Птп); *бо покрі́йе сн'іго́м чи дошче́м, л'істо́м зе́мл'у* (Срк, Тх, Чрв, РБ); *бо покрі́йе Покро́ва сн'іго́м* (Чпв); *йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'іго́м*. (Блк, Обл); *покрі́йе чи лі́сто́м чи сн'іго́м* (Мйс, Рдн, Чдл); *каза́ли: «До пе́ршо́й Покро́ви, бо покрі́йе лі́сто́м, а дру́га Покро́ва – мо сн'іго́м»* (Япл). Також поліщуки вірили, що на Покрову земля закривається, засинає: *це Покро́ва – тоді́ зе́мл'а закрива́йце́* (Блк); *до Покро́ви, то́му́ шо холо́да, не росте́, а тре́ба убра́т'* (Стр); *зе́мл'а засина́йе на Покро́ву* (Обл); *бо холо́да наста́йу́т'* (РдУ).

Покрова в загальноукраїнській традиції знаменувала початок зимового сезону в скотарському календарі, тому після настання Покрови худобу могли вже не виганяти на пасовища [СДЭС 2009, с. 127]. У середньополіській традиції цей звичай дещо змінений: *Колі́с' худоба́ з'іну́ла, то пе́ред Покро́вою́ худобу́ с'ва́т'і́л'и, ўсе с'ело́ виво́д'і́л'и худобу́ за с'ело́ і ба́т'у́шка вихо́д'і́у с'ва́т'і́т'* (Мшв).

У віруваннях про Покрову відзначаємо мотив *закриття землі*, мотив *покриття останньої покровом*.

У віруваннях поліщуків представлені прислів'я, пов'язані з Благовіщенням: *до Благові́щен':а мо не ма́й, але́ й са́ней не хава́й* (Блк); *до Благов'і́щен':а зими́ не ла́й і са́нок не хава́й* (Брв); зі Здвиженням: *поклад'е́т' бі́єлен'ку ху́стку, вони́ [гади] ва́м ск'і́нут' се́режк'і. Ста́н'мо да подиві́мос'а гла́ўного: в йак'і́х в'ін се́режках* (жовті плами на вухах) (Прж); з Покровою: *йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'іго́м* (Блк); *прі́йшла́ Покро́ва – зима́ гото́ва* (Лзн, Срн).

Висновки. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків відзначаємо різні мотиви, пов'язані із землею: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровом*. Усі ці мотиви можемо об'єднати в аграрний мотив. Календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоч і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, накладання сучасних підходів на вже усталені традиції в сільському господарстві. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. І, ІІ. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 590 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
3. Конопка. В. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. №4 (124). 2015. С. 825–829.
4. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 191–210.
5. Пуківський Ю. Бо старше свято, як Великдень. Благовіщення у звичаях та обрядах українців Волині. *Вісник Львівського університету. Серія: історична*. Випуск 51. 2015. С. 463–477.

6. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець XIX – середина XX століття). *Народна творчість та етнографія*. №4. 2010. С. 99–105.
7. СДЭС – Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. 584 с.; Т. 4. Москва: Международные отношения, 2009. 656 с.
8. Стішова Н. Звичаєво-обрядова культура Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу українців (на матеріалі фольклорно-етнографічних польових досліджень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць: Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2011. 383 с.
9. Тиводар М. Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст). *Народна творчість та етнографія*. Вип. 5. 1990. С. 30–36.
10. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индик, 2005. 600 с.

References

1. Voropai O. (1958) Zvychai nashoho narodu: Etnohrafichnyi narys [Customs of our people: Ethnographic essay]. T. I, II. Miunkhen: Ukrainiske vydavnytstvo. 590 s. [in Ukrainian].
2. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
3. Konopka V. (2015) Khlaborobski motyvy v kalendarnii obriadovosti [Agricultural motives in the calendar rituals]. *Narodoznavchi zoshyty*. №4 (124). S. 825–829 [in Ukrainian].
4. Kutelmakh K. (1999) Ahrarni motyvy v kalendarnii obriadovosti polishchukiv [Agrarian motives in the calendar rituals of Polishchuks]. *Polissia Ukrainy: Materialy istoriko-etnohrafichnoho doslidzhennia*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. Vyp. 2: Ovruchchyna. 1995. S. 191–210 [in Ukrainian].
5. Pukivskiy Yu. (2015) Bo starshe sviato, yak Velykden. Blahovishchennia u zvychaiakh ta obriadaakh ukraintsiv Volyni [Because an older holiday is like Easter. Annunciation in the customs and rites of Ukrainians in Volyn]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: istorychna*. Vypusk 51. S. 463–477 [in Ukrainian].
6. Pukivskiy Yu. (2010) Ahrarni motyvy u velykodnii obriadovosti ukraintsiv Skhidnoi Boikivshchyny (kinets XIX – seredyna XX stolittia). [Agrarian motives in the Easter rituals of the Ukrainians of the Eastern Boykivshchyna (end of the 19th – middle of the 20th century)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. №4. S. 99–105 [in Ukrainian].
7. SDES (1995. 2009) – Slavianskie drevnosti. Ehtnolingvisticheski slovar v 5 tomakh [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes] / Pod obshchei red. N. I. Tolstogo. T. 1. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995. 584 s.; T. 4. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia. 656 s. [in Russian].
8. Stishova N. (2011) Zvychaievo-obriadova kultura Slobozhanshchyny v kalendarnykh sviatakh osinnoho tsykladu ukraintsiv (na materiali folklorno-etnohrafichnykh polovykh doslidzhen). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Kalendarsna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu*. Zbirka naukovykh prats: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Odeski etnohrafichni chytannia». Odessa. 383 s. [in Ukrainian].
9. Tyvodar M. (1990) Vesniani skotarski sviata, obriady ta viruvannia naselennia Ukrainskykh Karpat (druha polovyna XIX – seredyna 40-kh rokiv XX st). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. Vyp. 5. 1990. S. 30–36 [in Ukrainian].
10. Tolstaia S. M. (2005) Polesskiy narodnyy kalendar. [Polissya folk calendar]. Moskva: Indrik. 600 s. [in Russian].

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень:

Вст – Виступовичі Овруцького р-ну **Житомирської області**; Гш – Гошів Овруцького р-ну; Жрб – Журба (Невгоди) Овруцького р-ну; Ігн – Ігнатпіль Овруцького р-ну; Крс – Красилівка Овруцького р-ну; Пщ – Пішаниця Овруцького р-ну; Птп – Потаповичі Овруцького р-ну; Срк – Сорокопені Овруцького р-ну; Тх – Тхорин Овруцького р-ну; Чбн – Чабан Овруцького р-ну; Чрв – Черевки Овруцького р-ну; Стр – Стирти Черняхівського р-ну; Прж – с. Пиріжки Малинського р-ну; Чпв – Чоповичі Малинського р-ну; Блк – Білорівніч Олевського р-ну; Кшн – Кишин Олевського р-ну; Прг – Перга Олевського р-ну; Рдв – Радовель Олевського р-ну; Уст – Устинівка Олевського р-н; Бвс – Бовсуни Лугинського р-н; Лтк – Литкі Лугинського р-н; ЧВ – Червона Волока Лугинського р-н; Клш – Куліші Смільчинського р-ну; Мдв – Медведове Смільчинського р-ну; Мкл – Миколаївка Смільчинського р-ну; Рсн – Рясне Смільчинського р-ну; Срл – Середи Смільчинського р-ну; Лзн – Лозниця Народицького р-ну; РБ – Рудня Базарська Народицького р-ну; Слц – Селець Народицького р-ну; Хрс – Христинівка Народицького р-ну; Мжр – Межирічка Радомишльського р-н; Вшв – Вишевичі Радомишльського р-ну; Дбв – Дубовик Радомишльського р-ну; Обл – Обліткі Радомишльського р-н; Птв – Потіївка Радомишльського р-н; Млн – Мелені Коростенського р-н; Мйс – Мойсіївка Коростенського р-ну; Рдн – Рудня Коростенського р-н; РдУ – Рудня Ушомирська Коростенського р-н; Срн – Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – Курчиця Новоград-Волинського р-н; РжВ – Рижани Володарськ-Волинського р-н; Кхр – Кухарі Іванківського р-н **Київської області**; Мрн – Мар’янівка Полісь-

кого р-н; Дтк – Дитяткі Чорнобильського р-ну; Мшв – Машеве Чорнобильського р-ну (зараз переселене в с. Лукаші Барашівського р-ну); Яцк – Яцковичі Березнівського району **Рівненської області**; Лпк – Липки Гоцанського району; Брст – Берестя Дубровицького району; Япл – Яполоть Костопільського району; Чдл – Чудель Сарненського району; Брв – Борове Рокитнянського району; Глн – Глинне Рокитнянського району; Дрзд – Дроздинь Рокитнянського району.

Calendar Ritualism (Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy) in Farming Conducted by the Residents of Middle Polissia

Abstract. The article presents the results of the author's research on the current state of traditions and rituals of Middle Polissia in calendar holy days, namely Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy. The expeditionary material has been collected in one of the archaic regions of Slavia – Polissia. Based on the material, traditional Middle-Polissia convictions about the calendar and household ritualism in farming at Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy have been described. Also, the main motives that influenced the formation of culture texts of Middle-Polissia convictions in certain subject have been identified. Research methods have been determined by the specific features of dialect texts that need systematic description of the material collected by the expeditionary method of interviewing respondents.

In Middle-Polissia traditions, Annunciation Day is associated with the conviction about the God's blessing of land for future harvest, Holy-Cross Day with "closing" of land for winter, seasonal changes in lives of snakes and grass snakes, and the Virgin of Mercy is associated with transition to winter, that is why all main agricultural works in gardens and in fields were finished before the Virgin of Mercy. The research also deals with a number of prohibitions which existed in lives of Polissia residents and were associated with calendar dates. For example, it is forbidden to work in the field or perform any actions with land before Annunciation Day; on Holy-Cross Day it is prohibited to go to the forest, work in vegetable plots or do any kind of work. A number of motives have been found in calendar and ritual activities of Polissia residents, for instance awakening of land, "closing" of land, and covering of land. It has been found that calendar ritualism still plays an important role in farming conducted by the Polissia residents. However, there is a gradual departure from the traditions of the past; and modern approaches are combined with the conventional traditions of agriculture. The material collected reflects only piecewise knowledge about calendar and household ritualism, therefore systematic research on similar convictions remains relevant in modern linguistics.

Keywords: calendar and household ritualism, Middle-Polissia convictions, Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy, motives.

© Плечко А., 2021 р.

Антоніна Плечко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Поліського національного університету, Житомир, Україна; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>

Antonina Plechko – Candidate of Philology, Senior lecturer of the Department of Foreign Languages, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>